

SEMANTICĂ ȘI INTERPRETARE CONCEPTUL SEMANTIC DE ADEVĂR

ALEXANDRU BOBOC

1. Un rol hotărâtor în constituirea *semanticii* (și în reconstrucția logicii și a teoriei adevărului) l-a îndeplinit celebrul studiu al lui Frege, *Despre sens și semnificație* (1892), care aplică în studiul numelor proprii (și al predicatelor și propozițiilor) o funcție semantică dublă: *sens și semnificație*.

Principiul general al semanticii fregeene este totodată principiul semioticii sale: „... putem asocia unui semn (nume, cuvânt compus, semn scris) nu numai desemnatul, pe care îl vom numi *semnificația* lui, ci și ceea ce eu înțeleg prin sensul semnului, adică *modul în care este dat obiectul* (subl. ns.)... Semnificația cuvintelor compuse «lucefărul de seară» și «lucefărul de dimineață» este aceeași, sensul însă nu”; „legătura dintre semn, sensul și semnificația acestuia este astfel încât semnului îi corespunde un sens determinat, iar acestuia, la rândul său, o semnificație determinată, pe când unei semnificații (unui obiect) nu-i corespunde numai un singur semn”¹.

Este de reținut că semnului îi corespunde „o semnificație determinată” nu direct, ci „prin intermediul unui sens determinat”, corespunzător semnului. Fără poziția medie a sensului nu este posibilă semnificarea, adică fără gând de exprimat nu există motive de „năzuință spre adevăr”. Rolul activ al sensului este motivat prin prezența gândului (a sensului ajuns la prezență prin semn). Luând în atenție *semnificația*, Frege formula următoarele teze: „semnificația unui semn este un obiect perceptibil senzorial”; „semnificația unui nume propriu este însuși obiectul pe care îl desemnăm cu ajutorul său”; „nu ne mulțumim cu sensul unei propoziții, ci trebuie să ne preocupe și semnificația ei”².

Semnificația unei propoziții (Frege ia aici în atenție propoziția asertorică în totalitatea ei, propoziție ce conține „un gând”, adică are sens – n. ns.) trimite la valoarea de adevăr: „*năzuința spre adevăr este ceea ce ne îndeamnă totdeauna să pătrundem de la sens la semnificație* (subl. ns.)... suntem îndemnați să acceptăm valoarea de adevăr a unei propoziții ca fiind semnificația sa. Înțeleg prin valoarea

¹ G. Frege, *Sens și semnificație*, în vol. *Logică și filozofie. Orientări în logica modernă și fundamentele matematicii*, București, Editura Politică, 1956, p. 55, 56. Din context – preciza Frege – reiese că prin „semn”, „nume”, se înțelege, în cazul de față, „un designant oarecare ce stă în locul unui nume propriu care are semnificația unui obiect determinat... și nu semnificația unui concept sau a unei relații” (*Ibidem*). „Desemnarea (*Bezeichnung*) unui obiect singular poate consta și din mai multe cuvinte sau semne oarecare. Pentru a fi concis, orice designanți, de acest fel vor fi numiți nume proprii” (*Ibidem*, p. 56).

² *Ibidem*, p. 57, 58, 62.

de adevăr a unei propoziții faptul că este adevărată sau este falsă. Alte valori de adevăr nu există”³.

Cumva, obsesia adevărului pentru a evita tentația de a privi „relația gândului față de adevăr” nu „ca relație a subiectului față de predicat”, ci „ca relație a sensului față de semnificație”; „prin conectarea subiectului și a predicatului se ajunge numai la un gând; nu se ajunge niciodată de la sens la semnificația lui, nici de la gând la valoarea sa de adevăr. Mișcarea se desfășoară pe aceeași treaptă... O valoare de adevăr nu poate fi o parte a unui gând, la fel de puțin cum soarele nu este sens, ci un obiect”⁴.

Frege caută astfel un punct de sprijin pentru diferențele (și variațiile de sens): dacă „semnificația unei propoziții o constituie valoarea sa de adevăr, atunci aceasta din urmă trebuie să rămână neschimbată când o parte a propoziției este substituită cu o expresie care are aceeași semnificație, însă un sens diferit”.

Și, de fapt, aceasta este situația: „Leibniz spune pe scurt: *Eadem sunt quae sibi mutuo substitui possunt, salva veritate* (subl. ns.)... Vedem de aici că în semnificația unei propoziții tot ceea ce este singular este estompat. Așadar, nu ne poate niciodată interesa numai semnificația unei propoziții, dar nici gândul singur, căci acesta nu duce la o cunoaștere, ci *numai gândul împreună cu semnificația sa* (subl. ns.), adică cu valoarea sa de adevăr”⁵.

Această semantică a propoziției devine mai inteligibilă printr-o configurare semiotică relativ simplă. Pornind de la premisa că semnul *a* se deosebește de semnul *b* nu ca obiect (aici prin configurație), ci ca semn, adică „prin felul în care desemnează ceva”, Frege preciza: „Fie *a*, *b*, *c* dreptele care leagă vârfurile unui triunghi cu mijlocul laturii opuse. Punctul de intersecție a lui *a* și *b* este același cu cel al lui *a* și *c*. Astfel avem diferite denotări pentru același punct, iar aceste nume (punct de intersecție al lui *a* și *b*, punct de intersecție al lui *a* și *c*) semnifică în același timp și modul în care este dat obiectul și astfel în propoziția respectivă rezidă o cunoaștere reală”⁶.

Poziția cheie a lui S (semnificația ca „obiectul pe care-l desemnăm” cu ajutorul unui semn) constituie aici un punct de plecare pentru cuprinderea sensurilor într-un sistem al triunghiularității. În acest context, a fost posibilă o asimilare a *semnificației* (*Bedeutung*) unui semn al „numelui” cu „obiectul desemnat înțeles ca referință (*Referenz*) a numelui”.

³ *Ibidem*, p. 62.

⁴ *Ibidem*, p. 63.

⁵ *Ibidem*, p. 63–64. Aici își are sursa limbajul „logicește perfect” de mai târziu (Wittgenstein): „De la o limbă logic perfectă (vezi «*Begriffsschrift*») trebuie să pretindem ca fiecare expresie care se constituie concret din punct de vedere gramatical ca nume propriu din semne deja introduse să desemneze realmente și un obiect și să nu fie introdus nici un semn nou ca nume propriu fără să i se adauge o semnificație” (*Ibidem*, p. 70). Îndreptățirea unității „gândului” și semnificației este clar formulată: „Fără semne ne-am ridica cu greu la gândire conceptuală. Conferind unor lucruri diferite, însă asemănătoare, aceleași semne, nu mai desemnăm astfel un lucru individual, ci ceea ce le este comun, anume conceptul. Și dobândim aceasta numai întrucât îl desemnăm; căci deși în sine el este neintuitiv, are nevoie de un reprezentant intuitiv, ca să poată să ne apare. În felul acesta sensibilul ne închide lumea nesensibilului” (*Begriffsschrift und Andere Aufsätze*, 2. Aufl., hrsg. von I. Anghelelli, Hildesheim/Zürich/NewYork, G. Olms, 1995, p. 107–108).

⁶ G. Frege, *Despre sens și semnificație*, p. 55.

Frege ajunge la următoarele rezultate: „1. Numele sunt considerate drept expresii semantice fundamentale. 2. Numelor le e subordonată atât o *referință*, cât și o *semnificație*. Referință a numelor simple pot să fie obiecte sau stări ale lumii; semnificațiile numelor sunt deopotrivă configurații nelingvistice, însă ele nu pot să se identifice cu referințele. 3. Referințele propozițiilor nu sunt nicicum obiecte sau stări ale lumii, ci obiecte abstracte; există numai două asemenea obiecte: adevăr și fals. Semnificațiile propozițiilor sunt deopotrivă configurații nelingvistice, însă nu se pot identifica cu referințele... 4. În contexte determinate, expresiile lingvistice se pot ridica peste referința lor normală, iar în locul acesteia să-și primească semnificația lor normală ca referință... 5. Analiza referinței nu poate, logicește, să fie ruptă de cea a semnificației, deși adesea semnificațiile funcționează ca referințe”⁷.

Autorul atrage atenția asupra posibilităților de confuzie prin transpunerea „în cea mai nouă literatură americană” a lui „Sinn” prin „meaning”, iar a lui „Bedeutung” prin „reference”; retraducerea termenilor „meaning” și „reference” prin „semnificație” și „referință” (*Referenz*) ar fi mai nimerită, întrucât la Frege „semnificația unei expresii nu ar fi obiectul la care ea se raportează numindu-l, ci sensul expresiei”⁸. În alți termeni: „Referenz” vine ca o altă posibilitate de a marca: *Sinn und Bedeutung*, nu: *Sinn versus Bedeutung*.

2. De fapt, încă Husserl încercase o reinterpretare a poziției fregeene: „semnificație pur și simplu” ca cea semnificație, „care ca identic al intenției, este *esențială* expresiei ca atare” (sensul fenomenologic); semnificație „pentru obiectele exprimate” (sensul fregean)⁹. Orice expresie – preciza Husserl – „are nu numai o semnificație, ci și se raportează la anumite obiecte. În situații diferite, această raportare este, pentru una și aceeași expresie, de mai multe feluri. Niciodată însă obiectul nu coincide cu semnificația”¹⁰. Exemple edificatoare în acest sens ne oferă numele: două nume pot să semnifice în mod diferit, numind însă același lucru.

Polemica lui Husserl cu teza semnificației ca „obiectul semnificat” nu exclude angajamentul ontologic al semanticii, ci îi dă numai o formă mai adecvată. Totul se bazează pe unitatea dintre semnificație și relația obiectuală: „o expresie ajunge la relație obiectuală numai prin faptul că ea semnifică, adică desemnează obiectul prin intermediul semnificației ei”¹¹.

În relația cu obiectul sunt de deosebit: „*obiectul însuși*, ca cel vizat într-un fel sau altul”; „*corelatul său ideal în actul de efectuare a semnificației*, anume sensul realizat”¹². Altfel spus, în semnificație se constituie relația cu obiectul; dar trebuie să deosebim lipsa de obiectualitate (*Gegenständlichkeit*) de lipsa de semnificație, întrucât atunci ne-ar întâmpina următoarele dificultăți: ar trebui să rezulte: „dacă obiectul există sau este fictiv”; un nume ca „munte de aur” ar fi fără semnificație.

⁷ M. Sukale, *Wahrheit, Refrenz und Bedeutung in der modernen Sprachphilosophie*, în vol.: *Moderne Sprachphilosophie*, hrsg. von M. Sukale, Hamburg, Hoffman und Campe, 1976, p. 12, 19.

⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, Zweiter Band, I. Teil, 5. Aufl., Tübingen, M. Niemeyer, 1968, p. 52, 53.

¹⁰ *Ibidem*, p. 42, 46.

¹¹ *Ibidem*, p. 49.

¹² *Ibidem*, p. 50.

Dar „o expresie are semnificație atunci și numai atunci când intenția ei (în modul nostru de exprimare, intenția ei de semnificare) se realizează efectiv, fie și numai parțial și impropriu”¹³.

Cel mai nedorit lucru în terminologia lui Frege ar consta cumva în indicarea referinței (*Bezug*) ca semnificație (*Bedeutung*), deoarece în înțelegerea obișnuită semnificație înseamnă „dat immanent limbajului”¹⁴. Este cu totul remarcabil însă că pentru Frege, relația dintre nume sau semne „are loc numai în măsura în care acestea denumesc sau desemnează ceva. Relația ar fi una mijlocită de conectarea celor două semne cu același desemnat (*Bezeichneten*), conectarea fiind însă arbitrară. Nimeni nu poate fi oprit să adopte un obiect sau un eveniment oarecare, arbitrar pus în joc ca semn a ceva”¹⁵.

Din aceste câteva texte de bază ale lui Frege rezultă astfel nu pur și simplu statuarea distincției dintre *semn* și *semnificație*, fără de care nu putea să se constituie *semantica logică* (altul este faptul că nu a rămas la modelarea fregeană!), ci și premisele analizei logice a limbajului și, implicit, ale reconstituirii teoriei semnificației, ale teoriei denotării (Russell), „limbajului logicește perfect” (Wittgenstein), convenționalității în alegerea semnelor și în introducerea sistemelor de semne.

De fapt, obiecțiile pe care le-a întâmpinat semantica lui Frege „trimit la probleme deosebite, care nici până astăzi nu au fost încă soluționate. Pe ansamblu, este un merit important al lui Frege faptul că el a reintrodus în dezbateră modernă vechea deosebire dintre *conotație* (*Bedeutung*) și *denotație* (*Bezug*), care fusese dată uitării în filosofia modernă; mai mult el a adus o precizare a principiului ei, pe care Carnap și-a construit apoi teoria sa a intensiunilor”¹⁶.

Ceea ce domină toate acestea este însă poziția solară a valorii de adevăr, în raport de care: a) corectitudinea de sens ajunge să premeargă și să condiționeze corectitudinea logic formală; b) semnificația devine „obiectul desemnat”; c) sensul se leagă tot mai mult de „modul în care este dat obiectul” prin semne (nume proprii), dar nu ca o structură de semne, ci ca gând (*Gedanke*); d) semnul se înfățișează ca „designant” și nu se confundă cu „desemnatul”, nici cu „desemnarea”; de unde complexitatea relației de desemnare, denotare, semnificare; e) sensul ca sens a ceva (contextual) nu poate fi sens decât în raport cu o semnificație determinată

¹³ *Ibidem*, p. 54, 55, 57. Este teoria „semnificațiilor intenționale”, care acceptă „entitățile ideale” ca „obiecte generale”, dar nu ca „existente”, evitând astfel platonismul (vezi A. Schaff, *Introducere în semantică*, Editura Științifică, 1966, p. 250, 251). Semnificația este ideală numai prin actele intenționale, dar nu se reduce la „semnificația unei expresii”. Deci semnificația ca semnificație, dincolo de semnificația din „semnificația unei expresii”, adică ceea ce s-ar numi „diferența” semantică.

¹⁴ Fr. von Kutschera, *Sprachphilosophie*, 2. Aufl., München, W. Fink, 1975, p. 57. O asemenea încălcare nu constituie nota dominantă însă. Astfel nu s-ar mai păstra distincția dintre *semnificație* și *sens*. Mai mult, Frege „a lăsat o moștenire domeniului de cercetare desemnat astăzi ca «logică epistemologică» o mulțime de îndemnuri”; și aceasta chiar prin analizele din *Über Sinn und Bedeutung*, schițând, cu ajutorul celor două „concepte semantice de bază”, o întreagă teorie a „contextelor oblice, de care aparțin îndeosebi contextele epistemologice” (*Ibidem*). „Desemnarea (*Bezeichnung*) unui obiect singular poate consta din mai multe cuvinte sau semne oarecare. Pentru a fi concis, orice designant de acest fel vor fi numiți nume proprii” (*Ibidem*, p. 56).

¹⁵ G. Frege, *Sens și semnificație*, p. 55.

¹⁶ Fr. von Kutschera, *Gottlob Frege. Eine Einführung in sein Werk*, Berlin/New York, W. de Gruyter, 1989, p. 87.

(mai exact: prin orientarea, intenția către o anumită semnificație), nu poate semnifica în genere (sau: funcția semantică se determină ca sens prin semnificație și deci prin valoarea de adevăr).

Expresia se constituie corect nu numai din punct de vedere gramatical, ci și semantic și, prin acesta, nu logic-formal, ci în perspectiva unui „angajament ontologic” cu două dimensiuni: a „obiectului semnat” (aici: „platonismul” lui Frege) și a „obiectului” pus ca „obiectualitate”, deci în forma universalității, a lui a fi valabil (aici: platonismul „fără Platon” constitutiv oricărei angajări ontologice). Este vorba de ceea ce s-a numit „conceperea realistă de către Frege a entităților abstracte”: Pentru Frege, „idei sunt ceea ce poate fi adevărat sau fals, de unde urmează că ele nu pot să fie lucruri”¹⁷. Nu este vorba, deci, de a asimila „domeniul” obiectelor ideale cu „cerul ideilor” al lui Platon; „sfera ideală” amintește mai mult de influența unor „premise ontologice leibniziene”¹⁸.

3. Problematika filosofică a semanticii este astfel una mai de fond, ontologică și nu pur și simplu metodologică. Rămânerea la logico-metodologic a devenit structurală unei închideri în metodologism (și o formă concretă a lui în „analiza limbajului”: pozitivismul logic și semantic), după cum ontologizarea (logicului, lingvisticului, semioticului ș.a.) a devenit structurală unei închideri în ontologism. Menirea unei teorii raționale, în sensul respectării cerinței multilateralității și a ireductibilității și autonomiei dimensiunilor (semantică, logică, ontică ș.a.), ar fi astfel de a păstra „angajamentele ontologice” ale semioticii într-o ontologie *sui generis*, evitând ontologismul și, bineînțeles, semanticismul.

Demersul fregean rămâne un punct de cotitură în istoria semanticii (ca și al noilor teorii ale referinței). Căci deosebirea dintre sensul (*Sinn*) și semnificația (*Bedeutung*) expresiilor semnificative (referențiale) a devenit deosebirea semnificație/referință (*Referenz*) și, la Carnap, intensiune/extensiune. Teza de bază este următoarea: „pentru fiecare expresie pe care o putem înțelege se pune problema semnificației și problema aplicării sale reale; în consecință, expresia are în primul rând o intensiune, iar în al doilea rând o extensiune”; „metoda intensiunii și a extensiunii este opusă metodei obișnuite a relației de denumire”, a cărei slăbiciune „constă în neputința ei de a trasa distincția fundamentală dintre semnificație și aplicare. Aceasta duce la concepția că o extensiune trebuie să fie numele unuia și numai al unuia dintre cei doi factori semantici pe care îi pune în joc”¹⁹.

Pe aceste temeuri, Fr. von Kutschera spunea că, în lucrarea menționată, Carnap a întreprins „una dintre cele mai fundamentale critici ale semanticii lui Frege”, formulând următoarele obiecții: 1) aceleași expresii pot să aibă, în contexte diferite, semnificații diferite; 2) se poate întâmpla ca, în unul și același caz al unei expresii, să se prezinte semnificații diferite; 3) pentru fiecare entitate se pot introduce nume, chiar și pentru conținuturi de sens, și atunci apare problema: care este sensul acestora²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, p. 172.

¹⁸ Chr. Thiel, G. Frege: *Die Abstraktion*, în: *Grundprobleme der Grossen Philosophien*, hrsg. Von I. Speck: *Philosophie der Gegenwart I*, Göttingen, 1972, p. 40.

¹⁹ R. Carnap, *Semnificație și necesitate. Un studiu de semantică și logicii modală*, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 262, 263.

²⁰ Fr. von Kutschera, *Sprachphilosophie*, p. 66–70.

Deosebirea dintre Frege și Carnap nu-i însă atât de mare: pe când Frege păstrează „principiul general al substituirii” și, de aceea, în contexte indirecte semnificația expresiilor trebuie să se schimbe, Carnap „limitează principiul substituirii” și atunci expresiile au aceeași semnificație în toate contextele. În fapt, *Semnificație și necesitate* reprezintă tradiția lui Frege, și întrucât Carnap accentuează primordialitatea intensiunilor față de extensiuni”, pune semantica într-o nouă perspectivă: „semantica lumilor posibile”²¹.

Dezvoltările semanticii logice nu au lichidat însă dificultățile legate de statutul expresiilor referențiale. De aceea s-au precizat următoarele: „dacă se ia în atenție în măsură suficientă sciziunea dintre *semnificație* și *referință*, atunci problemele a ceea ce în mod imprecis s-a numit *semantică* se vor împărți în două domenii atât de fundamental diferite încât nu mai merită în genere nici o denumire comună. Acestea se pot numi *teoria semnificației și teoria referinței*. «*Semantica*» ar fi un nume bun pentru teoria semnificației, dacă multe dintre cele mai bune prestări din așa numita semantică, îndeosebi cele ale lui Tarski, n-ar aparține teoriei referinței. Conceptele fundamentale în teoria semnificației, dacă facem abstracție de semnificația însăși, sunt: *sinonimitatea* (sau identitatea semnificației), *significația* (sau sediul semnificației) și *analicitatea* (sau adevărul pe bază de semnificație)... Conceptele fundamentale în teoria referinței sunt: *denumirea*, *adevărul*, *denotarea* (sau concordanța) și *extensiunea*. Un concept mai larg este cel al *valorilor de variabile*.”²²

Întrucât sunt mai elaborate și, mai ales, diversifică funcția semantică, luând în considerare câmpul lingvistic sau semantic, ne vom ocupa aici numai de teoriile referinței. Și aceasta cu un singur scop: pentru a înțelege referențialitatea, aducând triunghiularitatea semiotică în fața ontologiei, și încercând să clarificăm deosebirea dintre referent și referință dintr-un unghi de vedere logico-filosofic, bazat pe transformarea: *Sinn u. Bedeutung* în *Bedeutung u. Referenz* (sau mai bine: *Referenz u. Bedeutung*). Examinând „concepte de bază în semantică” (în ordinea: semn lingvistic; limbă/vorbire; denotare/conotare/metalingvă; axă paradigmatică/ axă sintagmatică; referință, referent; designare; valoare; sens, semnificație), s-au precizat următoarele: „*Referință (Reference)* este acel ceva la care trimite semnul în afara limbajului”.

„*Referentul (réferent sau référé)* este obiectul, lucrul, fenomenul, calitatea sau starea lumii exterioare care va fi redată lingvistic prin semne sau simboluri”; „semantica bazată pe referință e numită semantică extensională sau logică a claselor”, iar „conceptele de bază ale unei teorii ale referinței sunt *extensiunea, adevărul*

²¹ J. Hintikka, *Carnap's Heritage in Logical Semantics*, în vol.: *Rudolf Carnap, Logical Empiricist*, ed. de Hintikka, Dordrecht: Holland, D. Reidel, 1975, p. 218, 219.

²² W. van O. Quine, *Bemerkung zur Referenztheorie*, în *Moderne Sprachphilosophie*, p. 75. Așa cum observa F. von Kutschera (*op. cit.* p. 95), înăuntrul semioticii, Quine deosebește două teorii: „o teorie a referinței expresiilor lingvistice (*theory of reference*) și o teorie a semnificațiilor lor (*theory of meaning*). În timp ce teoria referinței, după Quine, este, mulțumită lucrărilor lui Tarski, o disciplină științifică în esență sănătoasă, teoria semnificației suferă de faptul că înseși conceptele ei de bază sunt neclare, iar presupuzițiile ei de bază îndoielnice”. Tocmai pe această bază Quine și-a propus eliminarea semnificației.

(valoarea de adevăr), *designarea*, „raportul referențial” (numit uneori „denotare”) fiind esențial „pentru construcția unei teorii adecvate a semanticii”²³.

Delimităm atunci „referința” din referință (în limbaj) ca referință numai pusă prin limbaj. O asemenea clarificare a fost necesară chiar în evoluția semanticii lingvistice, așa cum o arată în mod exemplar clasică *The Meaning of Meaning* (1923), lucrare de primă importanță în studiul problemei în discuție. Și aceasta, credem, nu prin cele 22 de definiții diferite ale semnificației, nici prin faptul că înlocuiește *semn* cu *simbol*, ci întrucât statornicește, cu deschideri dincolo de planul semiotic, deosebirea dintre *referent* și *referință*, și precizează că raportul dintre *semn* și *referentul său* (fie acesta chiar lucru desemnat) nu este unul direct, ci „atribuit” (*imputed relation*) prin intermediul referinței (*thought or reference*).

Preocupați de a descrie *situațiile semiotice*, autorii subliniază: „semnificația, acest concept central al oricărei teorii a limbii, nu poate fi tratată fără o teorie satisfăcătoare a semnelor. În cazul unuia sau altuia dintre sensurile acestui concept... întrebarea la care trebuie să răspundem este următoarea: «Ce se întâmplă, dacă judecăm asupra a ceva, credem ceva, gândim la ceva»; din ce fel de entități constă acel ceva și în ce relație se află el față de desfășurările spirituale ce reprezintă judecățile, credințele și gândurile noastre?”²⁴. Problema este aceea a raporturilor dintre *gânduri*, *cuvinte* și *lucruri*, mai exact, a influenței limbii asupra gândirii, influență al cărui studiu îl constituie simbolismul; „dacă formulăm sau interpretăm un enunț, atunci participă trei factori: I. *procesele spirituale*, II. *simbolul*, III. *un referent*, ceva «la care» gândim”²⁵.

Simbolismul înseamnă „cercetarea rolului pe care limba și simbolurile de orice tip îl joacă în viața oamenilor, îndeosebi a influenței asupra gândirii care se folosește de ele”; „simbolurile dirijează și organizează, înregistrează și comunică. Dacă vrem să stabilim ce dirijează și organizează, înregistrează, comunică, trebuie să facem totdeauna deosebirea dintre gânduri și lucruri. Ceea ce este dirijat și organizat este gândul (sau, cum se spune de obicei, *referința*), iar gândul este și cel care e înregistrat și comunicat”²⁶.

În principal, pentru a analiza teoria care privește orice expresie (*phrase*) – denotativă corectă gramatical ca expresie a unui obiect, Russell preia distincția fregeană *Sinn u. Bedeutung* ca „înțeles (*Meaning*) și denotare”²⁷, ducând astfel mai departe analiza semnificației. Textul de bază este următorul: „Prin «sintagmă denotativă» înțeleg o sintagmă de genul următor: un om, vreun om, orice om, fiecare om, toți oamenii... Prin urmare, o sintagmă este denotativă doar în virtutea formei sale. Se disting trei cazuri: 1) o sintagmă poate fi denotativă și totuși să nu denote nimic, de exemplu «regele actual al Franței»; 2) o sintagmă poate să denote

²³ Maria Tuțescu, *Cours de Sémantique*, Tipografia Universității București, 1973.

²⁴ C. K. Ogden und A. Richards, *Die Bedeutung der Bedeutung (The Meaning of Meaning). Eine Untersuchungen über die Einfluss der Sprache auf das Denken und über die Wissenschaft des Symbolismus*, Frankfurt a. Main, Suhrkamp, 1974, p. 60.

²⁵ *Ibidem*, p. 283.

²⁶ *Ibidem*, p. 16.

²⁷ B. Russell, *On Denoting*, în *Logic and Knowledge. Essays*, 1901–1950, ed. by R. Ch. March, London, Allen & Unwin, 1956, p. 45.

un anumit obiect, de exemplu, «regele actual al Angliei» denotă un anume bărbat; 3) o sintagmă poate să denote ambiguu, de exemplu «un om» nu denotă o mulțime de oameni, ci un om neprecizat.”²⁸

Russell completează astfel analiza fregeană, păstrând ideile acesteia prin „sens” (*meaning*) și „denotare”. Așa cum s-a subliniat, Russell pleacă de la ideea că „existența (*existence*) nu se confundă cu ființa (*being*), totuși, el nu a lămurit pe deplin în ce constă această diferență. Zeus are ființă, dar el nu există. Argumentarea lui pare să ne conducă la o descoperire filosofică de cea mai mare importanță.”²⁹

La obiecția lui Strawson³⁰ că operează cu o limbă ideală și, ca urmare, teoria sa nu-i potrivită pentru analiza limbii obișnuite, Russell răspundea că ea rămâne de interes general, defectul argumentării adversarului său constând „în identificarea a două probleme distincte, anume problema descrițiilor și aceea a egocentricității”³¹. Teoria denotării readuce dificultățile legate de semnificație și referință, având însă avantajul de a ocoli angajarea într-o ontologie realistă a obiectelor și, mai ales, păstrând distincția dintre ființă și existență, și, bineînțeles, dintre referent și referință.

4. În esență, deci, denotarea pune problema referinței într-o nouă lumină, marcând totodată dificultățile „angajamentului ontologic” al semanticii în direcția unei teorii a obiectului. Prin accentul pe obiecte individuale (ca denotare, ca referent), se evidențiază însă necesitatea înțelegerii obiectelor generale și, mai ales, a punerii obiectului ca obiectualitate. În alți termeni, „semantică și ontologie” conduc la regândirea „disputei universalilor” ce persistă în legătură cu conceperea obiectului (îndeosebi în scopul înțelegerii statutului entităților abstracte și a idealităților). Căci universalul (și „unitatea universalului”) rămâne o problemă logică și ontologică, dar totodată și o problemă a adevărului (în funcție, bineînțeles, de natura limbajului în a cărui semantică se finalizează). Căci, în ultimă instanță, semantica studiază relațiile „dintre expresie și obiect, precum și relațiile dintre expresii în funcție de raportul lor cu obiectul. În ce privește *semantica logică*, ea studiază limbajul construcțiilor logice din punct de vedere semantic. Semantica logică a apărut din necesitatea de a evita dificultățile legate de paradoxe și, în genere, de problemele deciziei.”³²

²⁸ B. Russell, *op. cit.*, p. 41.

²⁹ L. Linsky, *Referring*, London, Routledge & Kegan Paul, 1969, p. 3. Într-un alt context (*Introduction à la philosophie mathématique*, Paris, Payot, 1970, p. 242), B. Russell însuși scrie: „argumentul ontologic” se bazează „pe viziunea eronată asupra existenței”, anume „nu ține seama de faptul că existența nu poate să fie afirmată decât pentru ceva descris, nu și ceva numit”.

³⁰ P. F. Strawson, *On Referring* (1950), în: *New Readings, in Philosophical Analysis*, ed. By H. Feigl, W. Sellars, K. Lehrer, New York, Appleton, 1972, p. 39. Așa cum s-a subliniat, „obiecția lui Strawson este: expresiile lingvistice nu denotă sau desemnează nicicum, ci vorbitorii aplică expresii lingvistice pentru a vorbi despre ceva. Nume proprii veritabile în sensul lui Russell sunt, deci, ficțiuni; căci dacă expresiile nu denotă, nici semnificația lor nu poate să fie cea denotată de ele. Niciodată obiectul despre care se vorbește cu ajutorul unei expresii aplicate într-o exteriorizare nu trebuie considerat ca semnificația expresiei (A. Kimmerling, *Probleme der Referenz*, în vol. *Probleme der sprachlichen Bedeutung*, hrsg. von E. Savigny, Kronberg Ts., Scriptor Verlag, 1976, p. 41, 42).

³¹ B. Russell, *Mr. Strawson on Referring*, în *op. cit.*, p. 55.

³² Gh. Enescu, *Teoria sistemelor logice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 269.

Categoriile semantice (ca și categoriile în genere) pun problema ontologică (și logică) a „universalilor” ca rezultat al orientării semanticii spre interpretare. Conceptul de interpretare (atunci când este vorba de studiul semnelor în perspectiva valorii categoriilor semantice) se precizează după modul în care raportăm semnele de bază la universuri semiotice sau la universuri de entități oarecare. În acest din urmă caz avem a face cu o interpretare ontologică. De fapt, atât sistemul lui Frege, cât și sistemul lui Carnap – ca sisteme de categorii semantice – au această finalitate prin însăși relația care le structurează. Îndeosebi la Carnap, sistemul de categorii are la bază conceptul de adevăr.

Interpretarea cu ajutorul categoriilor semantice conduce astfel la *conceptul semantic de adevăr*. Aceasta însă în conformitate cu anumite reguli, descrise amănunțit de Carnap și de Tarski. În sensul cel mai general, „*a interpreta* înseamnă a acorda referent pentru formele sintactice”, mai exact, „interpretarea are sens numai în raport cu formule sintactice”, urmând în principal „regulile de interpretare”, numite și „reguli de desemnare”, întrucât ele acordă fiecărei forme un referent³³.

De fapt, *semantica logică*, în expunerea lui Carnap, vizează totodată constituirea logicii modale și un concept semantic de adevăr. „Semnificația unei propoziții, interpretarea ei – scrie Carnap –, este determinată de regulile semantice (regulile de desemnare și regulile de adevăr)”³⁴. Este „problema adevărului bazat pe semnificație”: „în fiecare caz în parte este suficient să înțelegem enunțul pentru ca să stabilim adevărul său; nu este presupusă cunoașterea unor fapte (extralingvistice)”³⁵. În vedere se află aici „sistemele lingvistice semantice”, nu „limbile naturale”, avem „postulate ale semnificației” pentru adevărurile de sistem și pentru relații³⁶.

Pe baza distincției dintre *limbaj* și *metalimbaj*³⁷, Carnap adoptă următoarea soluție: „Acceptarea lumii lucrurilor nu înseamnă nimic altceva decât acceptarea unei anumite forme de limbaj sau, altfel spus, acceptarea unor reguli pentru formarea enunțurilor și pentru testarea, acceptarea sau respingerea lor”³⁸. Pe baza metodei intensiunii și extensiunii, se poate spune că „semnificația unei propoziții, interpretarea ei, este determinată de regulile semantice (regulile de desemnare și regulile de adevăr)”³⁹. Tarski avea dreptate: „Adevărul unei expresii constă în acordul (corespondența) ei cu realitatea”; „o expresie este adevărată, dacă desemnează un conținut de fapt, care există”⁴⁰. În acest spirit Tarski spune: «Enunțul zăpada este albă» este adevărat exact atunci când zăpada este albă⁴¹.

³³ *Ibidem*, p. 324, 325.

³⁴ R. Carnap, *Semnificație și necesitate*, p. 53.

³⁵ *Ibidem*, p. 285.

³⁶ *Ibidem*, p. 286, 288.

³⁷ *Ibidem*, p. 290.

³⁸ *Ibidem*, p. 269.

³⁹ *Ibidem*, p. 53.

⁴⁰ A. Tarski, *Die semantische Konzeption der Wahrheit und die Grundlagen der Semantik*, în: *Joh. Sinnreich*, (hrsg.), *Zur Philosophie der Idealen Sprache*. Texte von Quine, Tarski, Martin, Hempel und Carnap, dtv & Co., K.G., München, 1972, p. 57.

⁴¹ *Ibidem*, p. 58.

Tarski discută astfel despre „adevăr ca un concept semantic”⁴², precizând următoarele: a) „concepția semantică a adevărului” presupune înțelegerea *semanticii* ca o „disciplină”, care studiază „relații determinate între expresiile unei limbi și obiectele (sau «conținuturile de fapt») la care «se referă» aceste expresii”; b) o exactă „definiție a adevărului” trebuie să utilizeze „concepte semantice” clare, neafectate de sensurile venite prin „limbajul comun”; c) altfel se ajunge „la paradoxe și antinomii” (cum este cazul „antinomiei mincinosului”); d) e necesar să folosim „condițiile generale determinate” (care există ca atare), sub care „structura unei limbi este *determinată exact*”, adică expresiile sunt caracterizate univoc⁴³. „Dacă în determinarea structurii unei limbi ne raportăm exclusiv la forma expresiilor conținute în ea, atunci putem considera această limbă ca «formalizată». Într-o asemenea limbă, teoremele sunt unicele enunțuri care pot fi afirmate.”⁴⁴ Acestea sunt mai întâi „limbile formalizate ale diferitelor sisteme de logică deductivă”; dar noi putem „să ne reprezentăm și construcții de limbi care arată o structură determinată exact, fără a fi formalizate”⁴⁵. Putem, după Tarski, să construim asemenea limbi, de care avem nevoie și pentru științele empirice; căci „problema definiției adevărului” poate fi soluționată „în formă riguroasă” numai „pentru limbile a căror structură a fost exact determinată”⁴⁶. Principalul îl constituie operarea cu limbi care nu sunt „semantic închise”, iar dacă ne-am hotărât în această direcție, putem să folosim „două limbi diferite”: „prima dintre aceste limbi este cea «despre care vorbim» și constituie tema de bază a întregii noastre discuții. Definiția adevărului, pe care o căutăm, este îndreptată asupra expresiilor acestei limbi. A doua este limba în care noi «vorbim despre» prima limbă, și chiar cu ajutorul unor termeni cu care vrem să construim definiția adevărului pentru prima limbă. Numim pe prima «limbă obiect», iar pe a doua «metalimbă»”⁴⁷. Ideea de „corespondență” are astfel aici un sens bine determinat: pentru propoziții riguros construite semantic, utilizând metalimbajul, denumirea propoziției într-un alt limbaj. Conceptul semantic de adevăr vine astfel ca rezultat al unei interpretări a unui limbaj dat.

5. Ca urmare, se cere lămurită mai îndeaproape chestiunea „ce este o interpretare?”. Chiar interogarea privind „universalitățile” conducea, printr-o deplasare specifică – pe care o cunoaște în gândirea scolastică (pe urmele lui Aristotel, evident!) –, spre semnificație. Abélard, de pildă, considera că semnele au semnificație cu privire la lucruri, dar și cu privire la gânduri. Așa cum s-a precizat, celebrul reprezentant al conceptualismului (*universalia in mente*) definea „*propositio*”, adică un semn prepozițional, ca o „*oratio verum falsumque significans*”, fiind „pe deplin conștient de o implicație interesantă a definiției, și anume de faptul că adevărul și falsitatea aparțin în mod primar conținuturilor semnificate de semnele

⁴² *Ibidem*, p. 60.

⁴³ *Ibidem*, p. 60, 61, 62.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 63.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 66, 67.

prepoziționale”⁴⁸. Deși despre „semne” se poate spune „că semnifică în două sensuri diferite, unul privind gândurile și altul lucrurile”, ceea ce interesează, din punct de vedere logic, în propoziție „este semnificația lor sub raportul stărilor de fapt”⁴⁹.

„Oratio”, adică discursul logic, folosește astfel semne care angajează o semnificație în dublu sens. Până la Frege (și semantica logică) rămân de interes dezvoltările aduse de Ockham în jurul termenului „consequentia”, cea mai importantă trăsătură a tratării sale constituind-o formularea (pentru prima dată) „distingției dintre valabilitatea *absolută* și cea *contingentă*” și apoi dintre „*consequentia*, care sunt valabile *per media intrinseca* și altele care sunt valabile *per media extrinseca*”⁵⁰, dezvoltări ce anticipează dezbaterile moderne despre semnificație.

În acest sens, Frege „construiește o ontologie a obiectelor abstracte în domeniul căreia intră, în orice caz, numele, valorile logice, funcțiile”, fără ca aceasta să justifice o asimilare cu Platon; Frege „era convins că el descrie (face teorie), Carnap că el elaborează o metodă”⁵¹, facilitând, oricum, elaborarea unui punct de vedere corect asupra problemei. Semantica facilitează, deci, trecerea la o nouă înțelegere a ontologiei, în funcție de domeniile de semnificație, de sistemele de entități (obiecte, operații, proprietăți) venite prin expresiile unui limbaj logic ce se cer interpretate în următoarea succesiune: expresiile unui limbaj dat (în forma unui protocol) iau semnificații (valori de adevăr) din sistemul de entități (domeniu de valori sau de semnificație).

Hotărâtor este aici „domeniul”, mulțimea de entități (cu statutul logic determinat) de „obiecte” (al teoriei), de operații, proprietăți, relații, funcții (și valori ale acestora). Cum spune Carnap: „acceptarea unui gen de entități este reprezentată în limbaj prin introducerea unei formări de noi forme de expresii care urmează să fie folosite conform unui nou ansamblu de reguli”⁵². Căci „problema entităților abstracte s-a pus din nou în legătură cu semantica, teoria semnificației și a adevărului”; pentru a le înțelege, „se va arăta că folosirea unui atare limbaj nu implică îmbrățișarea unei ontologii platonice, ci este perfect compatibilă cu empirismul și cu gândirea riguros științifică”⁵³.

De aceea – continuă Carnap – „trebuie să facem distincție între două tipuri de chestiuni de existență: în primul rând, chestiunea privitoare la existența anumitor entități de noul gen, *înăuntrul* sistemului limbii, pe acestea le vom numi *chestiuni*

⁴⁸ W. Kneale, M. Kneale, *Dezvoltarea logicii*, I, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1974, p. 223.

⁴⁹ *Ibidem*. De exemplu, când spunem „că o propoziție atrage după sine pe alta”, nu înțelegem „că gândul transmis de prima este imposibil fără gândul transmis de a doua, căci una poate foarte bine să apară fără cealaltă” (*Ibidem*).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 309, 310.

⁵¹ Gh. Enescu, *Dicționar de logică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 97.

⁵² R. Carnap, *Semnificație și necesitate*, p. 275. Aici o explicație: „Dacă cineva vrea să vorbească în limbajul său despre un gen nou de entități, el trebuie să introducă un sistem de noi moduri de vorbire, supuse la noi reguli; această procedură o vom numi construcție a formei lingvistice pentru noile entități în cauză” (*Ibidem*, p. 267). „Expresia «carcasă lingvistică» (cumva greu de acceptat) transpune ceea ce (în varianta în lb. germană) vine prin «Sprachsystem» (sistem de limbaj) pentru noi obiecte”.

⁵³ *Ibidem*.

interne; în al doilea rând, chestiuni privitor la existența sau realitatea *sistemului de entități în ansamblu*, numite chestiuni externe”⁵⁴. Ca urmare, „pentru cei ce vor să elaboreze sau să folosească *metode semantice*, problema decisivă nu este pretinsa problemă ontologică a existenței entităților abstracte, ci problema dacă folosirea formelor lingvistice abstracte sau, în termeni tehnici, folosirea altor variabile decât a celor pentru lucruri (sau pentru date fenomenale) este indicată și rodnică în raport cu scopurile cărora le sunt destinate *analizele semantice*, adică analiza, interpretarea, clarificarea sau construirea limbajelor de comunicație, și în special a limbajelor științei”⁵⁵.

Condițiile folosirii de „metode semantice” și înțelegerea consecințelor acestei folosiri, legate de apelul la „formele lingvistice abstracte”, constituie astfel problema esențială și ea este centrată de ideea de *interpretare*, înțeleasă, în principiu, ca acordare de semnificații, dar nu în genere, ci în conformitate cu tipul de limbaj și forma determinată a acestuia: limbaj de cuvinte; limbaj conceptual; limbaj natural; limbaj simbolic; limbaj formalizat.

6. Lăsând în afară situațiile în care „semnificație în sens larg” este „totuna cu sens” (e vorba de „identical intenției” în orice expresie), sensul nu coincide cu semnificația ca semnificație, ci constituie modalitatea de delimitare a semnificației „efectuate” (împlinite) într-o expresie (dincolo de care rămâne însă „lumea semnificațiilor ideale”)⁵⁶.

Discutând sub genericul „Logică pură și semnificațiile ideale”, Husserl preciza: „în fapt, logica pură, acolo unde mereu e vorba de concepte, judecăți, raționamente, are de a face exclusiv cu aceste unități *ideale*; pe care noi le numim *semnificații*”; „dacă orice unitate teoretică dată este, după esența ei, unitate de semnificație, și dacă logica este știința despre unitatea teoretică, în genere”, este evident totodată că logica trebuie să fie „știință despre semnificațiile ca atare, despre felurile și deosebirile lor esențiale, precum și despre legile fondate (deci ideale) în mod pur în ele”⁵⁷. De fapt, „după conținutul ei obiectiv”, orice știință este „un complex ideal de *semnificații*”; căci „orice *logic* cade sub categoriile de *semnificație* și *obiect* ce-i aparțin în mod corelativ”⁵⁸. Mai mult, se poate spune că „semnificațiile alcătuiesc... o clasă de *concepte* în sens de «obiecte generale»”, nu însă „obiecte” care ar exista într-o „lume”, căci „asemenea ipostaziere ar fi absurdă”⁵⁹.

Semnificațiile prezintă o idealitate ce nu se acoperă cu cea a „idealității în sens normativ”: „*Idealitatea semnificațiilor* (subl. ns.) este un caz particular al idealității în genere, nu are nicidecum sensul idealității normative”; „semnificațiile alcătuiesc... o clasă de «obiecte generale» sau specii. Dar fiecare specie, dacă vrem să vorbim de ea, presupune o semnificație, în care ea este prezentă dinainte, iar

⁵⁴ *Ibidem*, p. 267, 268.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 283.

⁵⁶ E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, II, 1, p. 53, 326.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 91–92, 92.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 95.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 101.

această semnificație este ea însăși o specie. Dar *semnificație*, în care e gândită o specie, și obiectul ei, specia însăși, nu se identifică⁶⁰. Husserl vorbea de „semnificații «în sine» și semnificații exprimate”, dar preciza: „în sine nu există nici o conexiune necesară între unitățile ideale, care faptic funcționează ca semnificații, și semnele de care ele sunt legate, adică prin mijlocirea cărora ele se realizează în viața sufletească umană”⁶¹.

Într-o altă formă, Husserl preciza statutul semnificației astfel: „un sens al semnificației, este determinat prin obiectualitatea semnificată”; „la toate *expresiile*, respectiv semnificațiile avem să deosebim însă între *semnificația* însăși și *obiectualitatea* la care se referă”⁶². O clară mărturie astfel privind unitatea semnificației cu ideaticul, și cu cea ce transcende „obiectul semnificat”: obiectualitatea. Ceea ce s-a numit „angajamentul ontologic” al limbajului (aici, logic) prin semantică își găsește astfel nu numai justificarea, ci și forma: un paralelism *sui generis*: semnificația ca semnificabilitate și obiectul ca obiectualitate.

Într-o modalitate tipic fenomenologică, bazată pe distincția între real și ireal (în „reducție transcendentă”), nu pur și simplu între real și ideal (în „reducție eidetică”) este pusă aici deosebirea dintre semnificație („spusă”) și sens („modalitatea spunerii”) ca diferență aflată prin dezvăluirea ireductibilității celor două domenii, conceptibile numai în unitate însă: deși „spusa” nu-i „spunerea” din „modalitatea spunerii”, ea nu ajunge la prezență fără această modalitate. „Diferența” se pluralizează: începe prin a fi semantică, apoi se prezintă ca ideatică (numai prin „reducția fenomenologică”) și, într-un alt plan, ca ontologică, respectiv „diferența ca diferență”. Și aici o consecință mai puțin bănuită: diferența nu apare decât ca diferențe, deși trebuie să rămână „diferența ca diferență”, respectiv identicul, το αὐτὸ, das Selbe⁶³, cum spunea Heidegger.

Tocmai întrucât este o asemenea modalitate, sensul nu se acoperă nici cu semnificația, nici cu obiectualitatea (*Gegenständlichkeit*) expresiei. Principalele rezultate ale acestui excurs filosofic s-ar putea rezuma astfel: a) înțelegerea sensului ca sens („sensul sensului”) trimite la înțelegerea semnificației ca semnificație („semnificația semnificației”); b) prin aceasta, distincția dintre sens și semnificație nu numai că devine hotărâtoare în plan semantic, dar trimite și dincolo de acest plan; c) prin aceasta semantica își dezvăluie un dublu angajament ontologic: spre *obiectualitate* și spre *idealitate* și valoare, adică și spre formele universalității; d) de unde și iminența universalilor într-un demers teoretic modern, structurat semantico-ontologic, adică totodată în funcție de referință și de ființă.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 101, 102.

⁶¹ *Ibidem*, p. 104.

⁶² E. Husserl, *Vorlesungen über Bedeutungslehre, Sommersemester 1908*, în: „Husserliana”, Band XXVI, Dordrecht, M. Nijboff, 1987, p. 26, 29.

⁶³ M. Heidegger, *Identität und Differenz*, 9. Aufl., Pfullingen, Neske, 1990, p. 10. Ideea „diferenței ontologice”, respectiv „diferența între ființă și fiind”, este cumva și consecința structurii principiului identității: „Formula corespunzătoare pentru principiul identității «A este A» nu este, așadar, numai: Fiecare A este el însuși același, ci spune: cu el însuși fiecare A este el însuși același, în identitatea de sine se află relația adusă prin «cu» adică o mediatizare, o legare, o sinteză: unirea în unitate” (*Ibidem*, p. 40,11).

